

İBN TEYMIYYE'NİN SİYASİ DÜŞÜNÇESİNİN ANALİZİ: REELPOLİTİKTEN ÜTOPYAYA*

An Analysis of the Political Thought of Ibn Taymiyya: Realpolitik or Utopia?

Jaan ISLAM

Arş. Gör. Edinburgh Üniversitesi,
İngiltere,
e-mail: jaan.islam@dal.ca

ÖZ

Bu makale 13. yüzyıl Memlûklü Âlimi Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesini konu edinmektedir. İbn Teymiyye, çağdaş İslam siyaset düşüncesinin en önemli kaynaklarından biri olması hasebiyle son zamanlarda onun düşünceleri üzerinde daha fazla durulmakta ve daha çok araştırmaya konu edilmektedir. Bu çalışmada genel olarak İbn Teymiyye'nin normatif siyaset teorisi sorunu ele alınırken özelde de politik ve yasal yazılarının zamanındaki statükoyu dini açıdan meşrulaştırma olup olmadığının analizi yapılmaktadır. İbn Teymiyye statükocu otoritenin siyasi meşruiyetini kabul etmesine rağmen, onun Raşit Halifeler'in tarihsel önceliğinden elde edilen bağımsız, normatif bir siyasi toplum anlayışını sürdürdüğü iddia edilmektedir. İbn Teymiyye'nin siyasal düşüncesine ilişkin önceki çalışmaları izah ederek onun fikhî ve akidevî argümanlara dayanan çok yönlü teorisi ve bu argümanlar arasındaki çelişkiler irdelenmektedir. Ayrıca bu çalışma erken dönem İslam tarihinin yorumlamasında bu tür argümanların nasıl kullanıldığını da incelemektedir. İbn Teymiyye'ye göre hukuki ve doktrinel meşruiyet arasındaki fark, hem "İslami" siyasal otoritenin pasifliğini açıklamakta hem de "seküler" yöneticilere karşı militan muhalefetin tavrını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam siyaset felsefesi, Hilafet, Şeriat, İbn Teymiyye, İhtilal, Terörizm.

ABSTRACT

This paper is a study of the political thought of 13th century Mamlūk theologian-jurist, Taqī' al-Dīn Ibn Taymiyya, who is increasingly being recognized as one of the major influences of contemporary Islamic political thought. This study addresses the question of what Ibn Taymiyya's normative political theory entailed, and more specifically whether his political and legal writings can be reduced to a religious justification of political realism. It is argued that while Ibn Taymiyya accepted the political legitimacy of the status quo authority and emphasized 'enjoining the good and prohibiting the evil', he nonetheless maintained an independent, normative conception of a political society derived from the Sharī'a (Islamic law), which he bases on the historical precedence of the Khulafā' al-Rāshidūn (Rightly Guided Caliphs). Adding to previous studies of Ibn Taymiyya's political thought, this article focuses on his multi-faceted theory culminating from a struggle between legal and doctrinal arguments in interpreting early Islamic history. It is argued that Ibn Taymiyya's differentiation between legal and doctrinal legitimacy explains both his passivity to 'Islamic' political authority and his militant opposition to 'secular' rulers.

Keywords: Islamic Political Thought, Caliphate, Sharī'a, Ibn Taymiyya, Terrorism.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayım etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Takiyyuddin ibn Teymiyye (661-728/1263-1328) 13. yüzyılda Memlûk Sultanlığı döneminde yaşamış önde gelen bir teolog ve hukukçudur.¹ İbn Teymiyye, İslam siyaset düşüncesine yaptığı katkılardan çok Hanbeli doktrini savunmasıyla tanınmaktadır.² Mona Hassan'ın da belirttiği gibi, terörizmi İslamiyet ile ilişkilendirmeye yönelik popüler söylemdeki artışla birlikte, bilim adamları İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesinin özünü ilgilenmeye başlamışlardır. Bu makalede, İbn Teymiyye'nin siyasetle ilgili temel çalışmalarının çeşitli yönlerini inceleyip onun hakkında mevcut tartışmalarla ilgili bazı konuları ele almaya çalışacağız.³ Bu makalenin temel argümanı, İbn Teymiyye'nin iki farklı meşrulaştırıcı ilkeyi, yasal ve teolojik alanı ayırt ettiği düşüncesidir. İbn Teymiyye hukuki pozisyonları, monarşik liderlerin "faydacı" bir değerlendirmesini yapmaya istekli olduğunu açıklarken, onun teolojik kaygıları, Şeriat'ın temel ahkâmını uygulamayı reddeden herhangi bir siyasi sistemi şiddetle reddetmesine neden olmuştur.

Mevcut tartışmalar, İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesinin siyasi statükoyu yani Mısır'daki Memlûk Sultanlığı'nı ve (daha sonra) Moğol istilalarını takiben Abbasi Halifeliğini deviren durumu gerekçelendirip gerekçelendirmediğini sorgulayan bir içeriğe sahiptir. Bu notta, bu temel soruyu yanıtlarken, İslam tarihçileri tarafından yanıtlanmış ve yorum açısından büyük ölçüde farklılaşan birkaç önemli soru ön plana çıkmaktadır.⁴ İlk soru, İbn Teymiyye'nin siyaset teorisi üzerine örnek oluşturan çalışmasını nerede bulup tanımlayabileceğimiz ve teorisini (ütöpik bir hilafet) kendi döneminin "sahadaki" siyasi gerçekleriyle nerede uzlaştırdığıdır.⁵ İkinci soru, İbn Teymiyye'nin genel olarak siyaset meselesine nasıl yaklaştığı ile ilgilidir; polemik mi, katı bir şekilde yasal mı yoksa onun teolojik yöneliminden mi etkileniyor? Bu soruyu yanıtlamak, onun siyaset üzerine yaptığı çalışmaların amacının ne olduğu konusunda bize bir fikir verecektir. Son olarak, bu makale, İbn Teymiyye'nin şiddet içeren devrimi, doğru bir yönetim kurmak için meşru bir yol olduğunu iddia edip etmediği sorusuna değiniyor ki, cihatçı Selefiler, "laik" ulus-devletlere karşı şiddetli isyanı meşrulaştırmak için sıklıkla bu yönüme başvurmaktadırlar.

Bu makaledeki konumuz ve temel argümanımız, özgün ve tutarlı bir görüşün, İbn Teymiyye'nin siyasal düşünce üzerine başlıca metinlerinin kapsamlı ve bağlam temelli bir okuması ile elde edilebileceği olacaktır. Bu görüş, hukuku (fikhi) ve doktrini meşrulaştıran ilkeleri birbirinden ayıran katı bir metinsel temelle temellendirilmiştir. Bu çalışmada dikkate alınan ana eserler arasında *Wazîfat al-Hukûma al-Islamiyya*⁶ veya *İslami Hükümetin İşlevi, Minhâj al-Sunna al-Nabawiyya fî Naqd Kalâm al-Shî'a wa al-Qadariyya*⁷ veya *Şiilerin ve Kaderilerin Öğretilerinin Geçersiz Kılınmasıyla İlgili Nebevi Yol ve Majmû al-Fatâwâ*⁸ da derlenmiş olan birkaç risale bulunmaktadır.

İbn Teymiyye'nin normatif ideal hükümet (Hulefa-i Raşidin) dışındaki İslamî siyasi otoritenin varlığını savunma şeklinin, İbn Teymiyye'yi hukukçu olmaktan uzaklaştıran ve / veya siyasi çalışmasını statükonun bir savunucusu olarak gören yorumların aksine, onun hukuksal bir temelde haklı olduğunu iddia ediyoruz. Her iki durumda da İbn Teymiyye hem pasifizme (hükümetin İslam hukukunu uygulamasına kayıtsızlığına) hem de şiddetli isyana karşıdır. Durum böyleyken, literatürde kafa karışıklığına yol açan durum, İbn Teymiyye'nin siyasi sessizliği, şiddetli isyanı ve idealizmi aynı anda kabul etmesiyle ilgili yorumlardır. İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesine ilişkin birçok yanlış yorumun temel sebebinin onun siyasi düşünceleri ele alınırken ideal-hukuk, pratik-hukuk ve doktrinsel alanlardan yalnızca birine odaklanılmasından kaynaklandığını savunmaktayız. Esasen İbn Teymiyye'nin, birlikte var olan birkaç pozisyonu benimsemeye daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Hukuki anlamda, nebevi halifeliği ideal olarak kabul etmesine rağmen, monarşik hükümetin içerdiği iyi ve kötüyü tartmaya da taraftardır. Öte yandan,

¹ Taqî al-Dîn Aḥmad Ibn Taymiyya, *Wazîfat al-Hukûma al-Islâmiyya* (Beirut: Dâr al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1997); *al-Hisba* şu modern derlemede de bulunabilir, *Majmû al-Fatâwâ*: Ibn Taymiyya, *Majmû al-Fatâwâ*, ed. ‘Abd al-Raḥmân Ibn Muhammad ve Muhammad Ibn ‘Abd al-Raḥmân Ibn Muhammad (Medina: Wizârat al-Shu‘ûn al-Islâmiyya wa-l-Awqâf wa-l-Da‘wa wa-l-Irshâd, 2004), vol. 28, 60-120. Bu inceleme, *al-Amr bi-l-Marûf wa-l-Nahy an al-Munkar*, başlıklı bir risâla (risale) ile birlikte yayımlanmış olmasına rağmen, bağımsız bir eser gibidir. İkinci risalenin tarihi hakkında bkz. Ibn Taymiyya and Şalâh al-Dîn al-Munajjid (ed.), *al-Amr bi-l-Marûf wa-l-Nahy an al-Munkar* (Beirut: Dâr al-Kitâb al-Jadîd, 1976), 6-7; Michael Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 151.

² Mona Hassan, "Modern interpretations and misinterpretations of a medieval scholar: Apprehending the political thought of Ibn Taymiyya" in *Ibn Taymiyya and His Times*, ed. Yossef Rapoport and Shahab Ahmed (Oxford: Oxford University Press, 2010), 338-366.

³ Mona Hassan, "Modern interpretations and misinterpretations of a medieval scholar," 335.

⁴ İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesi üzereine yorumlarda bulunan bazı bilim adamlarının eserleri için bkz. H. A. R. Gibb, "Constitutional Organization: The Muslim Community and the State" in *Origin and Development of Islamic Law*, ed. Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny (The Lawbook Exchange Ltd, 2008), 3-27; Mona Hassan, *ibid*; Hassan, *Longing for the lost Caliphate*; Henri Laoust, "Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqî-d-Dîn Aḥmad b. Taimiyya, canoniste hanbalite, né à Harrân en 661/1262" (PhD diss., 1939); Erwin Isak Jakob Rosenthal, *Political thought in medieval Islam: an introductory outline* (CUP Archive, 1962); Charles E. Butterworth, "Prudence versus legitimacy: the persistent theme in Islamic political thought," *Islamic Resurgence in the Arab World* (1982): 84-114; Antony Black, *History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present: From the Prophet to the Present* (Edinburgh University Press, 2011). Adem Eryiğit, *İtidalden Radikalizme Savrulan Selefî Siyaset Düşüncesinin Fikrî Temelleri: İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020).

⁵ Gibb, "Constitutional Organization"; Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*; Laoust, "Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqî-d-Dîn Aḥmad b. Taimiyya".

⁶ Taqî al-Dîn Aḥmad Ibn Taymiyya, *Minhâj al-sunna al-nabawiyya fî naqd kalam al-Shî'a wa al-Qadariyya* (Riyadh: al-Imam Muhammad Ibn Sa'ûd Islamic University, 1986).

⁷ Ibn Taymiyya, *Wazîfat*.

⁸ Ibn Taymiyya, *Majmû al-fatâwâ*, vol. 35, 1-40.

İbn Teymiyye, hem monarşiye hem de İslami olmayan monarşik rejimlere karşı olan isyancılara karşıdır. Konu ile ilgili hadislerin bu yönde oluşu onu böyle düşünmeye sevk etmektedir.⁹

İBN TEYMIYYE'NİN NORMATİF HALİFELİK TEORİSİ

Batı'daki güncel literatür, İbn Teymiyye'nin *Minhāj al-Sunna* ve *Al-Siyāsa al-Shar'iyya* adlı eserlerini yorumlamaya odaklanmakta ve hala İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesini basitçe anlamayı sürdürmektedir. Örneğin, Antony Black'in bu metinlere ilişkin analizine baktığımızda İbn Teymiyye için, İslami hükümet kurulacak olsa bile, "kadim Ortadoğu ve İran mutlak hükümdar imajının... tamamen İslami şekli"¹⁰ olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Rosenthal, İbn Teymiyye'nin halifelik kavramı veya kendi düşüncesinde hiçbir şekilde bulunmadığı için monarşik yönetimden ayrı, ideal bir İslami yönetim biçimi tartışmasından kaçındığını belirtmektedir.¹¹ İbn Teymiyye'nin zamanının İslami yönetimine açıkça itaat ettiğini ve desteklediğini (onlarla birlikte cihada gitmek dahil)¹² bununla beraber *Al-Siyāsa al-Shar'iyya*'nin, *Naşihat el-Mulūk*¹³ eserinin bir uyarlaması olduğunu inkar etmiyor olsak da, İbn Teymiyye'nin iki tür hukuki mesele arasında açık bir ayırım yaptığını ileri sürmekteyiz: Birincisi, İslam hukukunu tamamen koruyan ve idealize edilmiş bir hilafet makamının kurulması; ikincisi, farklı koşullar altında otoriteye itaat veya itaatsizlik talimatları.

İbn Teymiyye'nin normatif siyasal düşüncesini en kısa ama en özlü biçimde anlatan eserlerinden biri, *Wazīfat al-Hukūma al-Islāmiyya* veya *İslami Hükümetin İşlevi*¹⁴ adlı kitabıdır. İbn Teymiyye bu kitabın giriş bölümüne Aristo'nun (Arapça ifade edilmiş) "İnsan, fitraten sosyaldır"¹⁵ meşhur sözüne atıfta bulunarak siyasi otoritenin her türlü yaşam biçiminin bir bileşeni olması gerektiğini bize bildirmekle başlar. Ve şöyle devam eder: "Hiçbir Ademoğlu bu dünyada veya ahirette kendi iyiliğini tek başına sağlayamadığından dolayı... tüm Ademoğullarının mutlaka emir veren ve yasaklayan bir gruba bağlı olması gerekir".¹⁶ Bazı siyasi düşünürler bunu kendi siyasi düşüncelerinin temeli olarak görürken,¹⁷ İbn Teymiyye, buna ilaveten "Eğer herhangi biriniz üç veya daha fazla grup halinde bir yolculuğa çıkarsanız, birinizi lideriniz olarak atayın." sahih hadisini gerekçe göstererek,¹⁸ özellikle bir hükümdar atama ihtiyacına dair kutsal kanıtlar sunma konusunda kararlı davranmaktadır. İbn Teymiyye, bir liderin atanmasını emreden nebevi hükmü tesis ettikten sonra, kitabın geri kalanını hükümetin çeşitli kademelerini kurmak için nasllara dayanan kanıtları kullanmaya ayırmaktadır. Ürün tedarikçilerinin fiyat düşürme suçunu işlediği durumlarda, İbn Teymiyye'nin fiyat sabitleme (el-tes'ir) sorununu nasıl ele aldığına baktığımızda¹⁹ onun bir hadisten alıntı yaparak konuyu açıkladığını görmekteyiz. Şöyle ki;

"Bu nedenle, lider; karşılığı olmayan, ihtiyaç duyulmayan, kıtlığı yaşanan ve insanlara zarar veren satışları yasaklamalıdır... İşte bu yüzden hukukçular şunu söylemişlerdir: Kim başkalarının yemeğini yemeye zorlanırsa, seçimine bakılmaksızın, benzer değer (adil/doğru fiyat) karşılığında ondan alabilir ve eğer [normal] fiyatından daha yüksek bir fiyat haricinde satın almaktan kaçınırsa, fiyatı dışında hiçbir hakkı yoktur."²⁰

İbn Teymiyye, 'fıkıh' alanında neredeyse her zaman Hanbeli mezhebinin görüşlerini aktarır. Metin boyunca açık olan şey, yönetici otoritenin (İmam) meşruiyeti, rolü ve yetkileri konusundaki tartışmayı yasal bir meşruiyet sorununa havale etmesidir. Bu durum, Şer'an meşru kabul edilen hükümet türleri hakkındaki tartışmasına gelince daha da netleşmektedir. *Majmū al-Fatāwā*'da İbn Teymiyye, monarşik rejimlerin yasal olarak meşru kabul edilip edilemeyeceğine dair hukuki soruyu yanıtlamakta ve meseleye bir hadisten alıntı yapıp yönetim biçimleri arasında ayırım yaparak başlamaktadır. "Nebevi yönetim yolundaki halifelik otuz yıl sürecek sonra Allah, krallığını dilediğine verecektir".²¹ İbn Teymiyye buradan hareketle nebevi halifelik modelini takip etmektedir. Konuyla ilgili diğer hadisler tüm Müslüman siyasi yöneticilerden halife olarak bahsettikleri için, Krallara, salih olmasalar bile 'halife' unvanının verilmesinin caiz olduğunu söylemektedir.²² Bu halifelerin tam anlamıyla meşru sayılmayacağını savunurken de elbette yasal delillerin gerektirdiği şekilde bu halifelere itaat etmek gerekir.²³

⁹ İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşleri ile ilgili bir çalışma için bkz. Jon Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism," *Philosophy and Jurisprudence in the Islamic World* (2019): 145-168; Sophia Vasalou, *Ibn Taymiyya's Theological Ethics* (New York: Oxford University Press 2016).

¹⁰ Black, *History of Islamic Political Thought*, 157.

¹¹ Rosenthal, *Political thought in medieval Islam*, 51.

¹² Mohd Farid bin Mohd Sharif, "The Concept of Jihād and Baghy in Islamic Law: With Special Reference to Ibn Taymiyya" (University of Edinburgh DPhil Thesis, 2006), 50-55.

¹³ Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, 55. Rosenthal, İbn Teymiyye'nin İslam hukukundaki yasallık kaygısından ayrı bir "siyasi gerçekçilik" biçimi sunduğu sonucuna varır.

¹⁴ İbn Taymiyya, *Wazīfat al-Hukūma al-Islāmiyya*, 1-67.

¹⁵ İbn Taymiyya, *Wazīfat al-Hukūma al-Islāmiyya*, 7. "Al-insān madanī bi al-ṭab'."

¹⁶ İbn Taymiyya, *Wazīfat al-Hukūma al-Islāmiyya*, 7.

¹⁷ Black, *History of Islamic Political Thought*, 155-6.

¹⁸ İbn Taymiyya, *Wazīfat*, 9.

¹⁹ Ayrıca Caterina Bori tarafından belirtilmiştir: "One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'iyya," ASK Working Paper 26, Bonn: Annemarie Schimmel Kolleg (2016), 16.

²⁰ Caterine Bori, "One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'iyya," 21.

²¹ İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*, vol. 35, 18. "khilāfatu al-nubuwwa thalathūn sana, thumma yuḥī Allāh mulkuhu man yashā'."

²² İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*, 20.

²³ Cook, *Commanding Right and Forbidding Wrong*, 157-8.

İbn Teymiyye'nin normatif ve pratik durumlarda kasıtlı olarak fıkıh meseleleri arasında ayırım yaptığı yerin burası olduğunu iddia ediyoruz. O. monarşinin aksine nebevi halifeliğin uygulanmasını tercih ettiğini söylemektedir. Bununla beraber kral tarafından dini ilkeler uygulandığında monarşiyi meşru olarak görmekte ve alternatif bir yasal konumu da kabul etmektedir. Fakat bu yasal konumu sapkın (bid'at/küfr değil) olarak değil fıkhi olarak yanlış kabul etmektedir.²⁴ Burada, iki tür hukuki sorunun tanımını gözlemliyoruz: pratik ve normatif. Birincisi zorunluluk tarafından kabul edilip ve hala içtihat (hukuki akıl yürütme) alanı içinde yer alırken, ikincisi ise İbn Teymiyye'nin açık metinlerine dayanan kendi hükmüdür. (örneğin, "hulefa-i raşidinun sünneti üzerine").

Ovamiir Anjum ve diğer bazı İbn Teymiyye uzmanları, İbn Teymiyye'nin siyasi yazılarında ne kadar sağlam bir yasallık tesis ettiği konusunda farklı görüştedirler. Bununla birlikte, Anjum ve birçok çağdaş araştırmacı arasında benim orijinal önerme ilişkin daha büyük bir tartışma vardır ki o da İbn Teymiyye'nin ideal halifeliğin fıkhi ile hükümdarın altında yaşama ve ona itaat etme fıkhi arasında ayırım yaptığı husustur. Charles Butterworth, İbn Teymiyye'ye dair müzakere edilmesi gereken iki gerilim arasında ayırım yapmaktadır. Mevcut liderlere itaat edilmesi gerektiği konusundaki sağduyu ve Kur'an ve Sünnet'e göre hangi yönetim biçimlerinin / eylemlerinin doğru, hangilerinin yanlış olduğunu belirten hukukçuluk.²⁵ Anjum, İslami yönetimin yasal yönünü pratik kaygılar olmaksızın ele alan El-Cüveynî ve Gazzâlî'den farklı olarak, İbn Teymiyye'nin monarşik hükümdarlar için Al-Siyāsa al-Shar'īyya'yi yazdığını ve meşruiyetleri ne olursa olsun ulûl-emre karşı isyan yasağını savunduğunu iddia etmektedir. Anjum ayrıca, İbn Teymiyye'nin yalnızca Memluk devletini Moğollara karşı korumakla ilgilenen politik bir realist olduğunu iddia eden Johansen'e de karşı çıkmaktadır.²⁶ Anjum, İbn Teymiyye'nin "iki taraflı" bir savaş verdiğini söylerken Butterworth ve Johansen arasındaki orta yolu bulmuş gibi görünmektedir: Birincisi, "siyasi sağduyu ve kamu refahı düşüncelerini reddeden önde gelen [Gazzâlî gibi] hukukçulara karşı", ikincisi, "Şeriatı ve kişisel takdir yetkisini zulüm noktasına kadar kötüye kullanan" Memlük Türkleri.²⁷

Anjum, İbn Teymiyye'nin Eş'arî düşünürlerinin beğenileri tarafından desteklenen adli formalizmi reddettiğini savunmaktadır. İbn Teymiyye'nin monarşiyeye karşı, nebevi halifelğe karşı tutumunun, monarşiyi kabul etmesine yol açtığını savunmakta ve şunları nakletmektedir; "akıl, hükümetin etkinliğinin geçerli bir ölçüsüdür mülk [monarşi] ve halifelik eşit kurumlardır."²⁸

İbn Teymiyye'nin monarşik yönetim görüşünü tespitinde Kur'an ve hadisi kullanırken halifelik dışı yönetici makamlara tavsiyede bulunduğu gerçeğini uzlaştırmak önemlidir. İbn Teymiyye'nin normatif olmayan tavrı açısından kabul ettiğimiz yorum, devletler tam olarak nebevi halifelikler olmasa bile, onların Şeriatı karşı çıkmak yerine onu takip etmelerinin yine de tercih edilebilir olduğuna inandığı şeklindedir.²⁹ Yine de bu görüş, İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili bağımsız akıl yürütmesinin sonucu olan halifelğin bir zorunluluk olduğunu: "ve eğer [halifelik yerine monarşi kurulursa] ve [bir hilafet kurma] bilgisi ve yeteneği varsa ve insanlar monarşinin diğerlerinde [İslam öncesi dönemde] olduğu gibi hukukumuzda [Kur'an'a göre] kabul edilebilir olduğu görüşünde olurlarsa, o zaman müstakim bir kralın günahı olmadığını görürsünüz."³⁰ İbn Teymiyye'nin bu alternatif bakış açısının takipçilerine tavsiyesi hiçbir şekilde onun nebevi halifelğe verdiği destekle çelişmez - iki tür hukuki yükümlülüğü ayırt etmeliyiz; ideal ve pratik. Eryiğit'in İbn Teymiyye ile ilgili çalışmasına bu notla katılıyorum. Eryiğit, İbn Teymiyye'nin hukuki manevrasını, gayr-i meşru (imametın "adalet" gibi bazı şartlarını taşımayan) bir halifeye itaat tavsiyesini hâlâ bir yükümlülük olarak gören el-Cüveynî ve el-Gazzâlî gibi 'resmi' hukukçular da dâhil olmak üzere daha büyük Sünnî fıkıh geleneğine bağlamaktadır.

"Yöneticinin tayini hususunda, ideal kurallar ortaya koymuş olan Sünnî İslam düşünürleri, değişen şartlar karşısında İslam ümmeti içinde fitne çıkmasından çekinmişlerdir... Görünen o ki İbn Teymiyye'de bu geleneği devam ettirmiştir".³¹

Burada iki potansiyel hukuki hedefin varlığı konusunda değinilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Daha önce, İbn Teymiyye'nin düşüncesine ilişkin yapılan çalışmaların neredeyse tamamı belirli bir bağlamda ele alınmıştır. Normatif, doğrudan uygulanan hukuk (örneğin, 'monarşik kuralda x'i üstlenmeliyiz') ve belirli bir bağlama bağlı olmayan normatif, taktiçi hukuk (örneğin, 'genel olarak, monarşi yerine hilafeti uygulamalıyız') arasındaki fark karıştırılmıştır. İdeal bir durumun yetersizliği göz önüne alındığında, eşzamanlı olarak alternatif önlemleri reçete ederken (örneğin, krala tavsiyede bulunurken) belirli bir hükümet

²⁴ İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*, vol. 35, 22-23. "Bu nedenle, onun prensipte caiz olmadığını, aksine, nebevi hilafeti [tesis etmenin] zorunlu olduğunu kanıtıyoruz, çünkü Hz. Muhammed (sas) diyor ki: "ve benim ve Hulefa-i Raşidin'in sünnetini takip etmeniz gerekir, buna tutunun ve sınıksız yapışın... dolayısıyla bu, halifelğin gereği üzerinde bir emir ve kısıtlamadır." Aynı yer.

²⁵ C. E. Butterworth, "Prudence Versus Legitimacy: the Persistent Theme in Islamic Political Thought", in *Islamic Resurgence in the Arab World*, ed. A. E. A. Dessouki (New York: Praeger, 1982).

²⁶ B. Johansen, "A Perfect Law in an Imperfect Society", in *The Law Applied: Contextualizing the Islamic Shari'a*, eds. P. Bearman, W. Heinrichs, and B. Weiss (I. B. Tauris, 2008); Anjum, *Politics, Law, and Community in Islamic Thought*, 28-29.

²⁷ B. Johansen, "A Perfect Law in an Imperfect Society," 236-237.

²⁸ B. Johansen, "A Perfect Law in an Imperfect Society," 260.

²⁹ Jon Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism" in ed. Peter Adamson, *Philosophy and Jurisprudence in the Islamic World* (Berlin: Walter de Gruyter, 2019), 163-164.

³⁰ Jon Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism," 25.

³¹ Adem Eryiğit, "İbn Teymiyye'nin İmamet Teorisinde Yöneticinin Tayini Problemi" [The Problem of Appointing an Imam in Ibn Taymiyya's Theory of *Imāma*], *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2018): 48-49. Ayrıca bkz. Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi*, 122-148; Jaan Islam, *Political Philosophy in the East and West: In Search of Truth* (Vernon Press, 2018); Jaan S. Islam, "The Contention Between Secular and Revealed Law: Analyzing Ibn Rushd's Solution to the Problem of the "Virtuous Society"" *Journal of Islamic and Muslim Studies* 4, no. 1 (2019): 43-65.

türüne duyulan ihtiyacı kabul etmek mümkündür. Abdessamad Belhaj gibi bazıları, İbn Teymiyye'nin toplumun çıkarları için yapılan politikalara (maslahata) verdiği destek nedeniyle modern pozitif hukuku destekleyen bir İslam'ı teşvik ediyor gibi görüldüğünü belirtmektedirler.³² Ancak daha incelikli bir okuma, İbn Teymiyye'nin ilahi otoriteyi ve herhangi bir eylemin (hukuk bir yana) Şeriata uygun olması gerektiğini vurguladığı ortaya çıkacaktır. Buna karşılık, el-Cüveynî ve Gazzâlî, Selçuklu yönetimini yasal olarak meşrulaştırmak için hocalarının 'gerçek halife' kriterlerini bırakarak ilahi ve pozitif hukuk arasında müzakere yapmışlardır.³³ Fakat İbn Teymiyye bunu yapmayı reddetmiştir.

Bir sonraki bölüme geçmeden önce, İbn Teymiyye'nin siyasetine ilişkin değinilmesi gereken bir nokta daha söz konusudur. Caterina Bori, *Al-Siyāsa al-Shar'iyya* adlı eserinde İbn Teymiyye'nin muhakemesinin "oldukça faydacı yaklaşımını" gözlemlemektedir.³⁴ İbn Teymiyye'nin yaklaşımı dünyevi ve uhrevi iyiliğin maksimize edilmesine odaklıdır. Bu durum ümmetin net faydasını (maslahat) maksimize etmenin önemini sürekli olarak kabul ettiği ölçüde faydacıdır. Bu, hem Sophia Vasalou hem de Jon Hoover tarafından, İbn Teymiyye'nin kamu politikalarına olumlu ve olumsuz yönlerini ağırlıklandırma tartışmalarını inceleyen yakın tarihli bir makalede ele alınmakta³⁵ ve ayrıca İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesinin maslahat yönelimli doğasını göstermektedir. Örneğin, halifelik hakkındaki ifadelerinde, farklı yönetim türlerinin uygulanmasında (örneğin, genel refahı akılda tutarak) sürekli bir ihtiyat gözlemlenmektedir. Hoover'ın da belirttiği gibi, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama yükümlülüğünde bile bu durum söz konusudur. Burada sonucun olumludan daha fazla olumsuz etki getirmesi bekleniyorsa, açıkça konuşmaktan bile kaçınılabılır ve dolayısıyla yükümlülük bozulabilir.³⁶ İbn Teymiyye'nin Şii teolojisine yönelik eleştirisi de bu yönde bir eleştiridir. Gaib bir İmam atayarak İmamlığın amacını yerine getirmediğini ifade etmektedir. Onun bu düşüncesi Şariat'ın bu nesnelere veya kavramların dünyevi pratik hedefleriyle (makasid) bağlantılı olduğu düşüncesine dayanmaktadır.³⁷ Son bölümde, İbn Teymiyye'nin faydacı olduğu iddia edilen bakış açısının sonuçlarını ve onun siyasi meşruiyetle ilgili görüşleri üzerindeki olası etkilerini tartışacağız.

İBN TEYMIYYE'DE KIRIK ÇİZGİLER VE MANTIKSAL SÜREKSİZLİK: STATÜKONUN REDDİ Mİ?

Bu bölümde, İbn Teymiyye'nin ideal ve ideal olmayan hükümet arasındaki ayrımının, İbn Teymiyye'nin de konuyu ele alırken değindiği iki konu nedeniyle daha da karmaşık hale geldiğini savunacağız: (a) İslam hukukunun normatif, hukuksal olduğu ve monarşik yönetimi sansürlediği gerçeği; ve (b) Muaviye ve oğlu Yezid'in, ilahi olarak onaylanmış halifelik biçimini uygulamalarına rağmen, Sünni düşüncede meşru hükümdarlar olarak görülmeleri.

(a) 'ya atıfta bulunulduğunda, İbn Teymiyye'nin halifeliği ideallerden ve onu uygulamaya yönelik eylemden kopuk bir meselenin aksine, kuralcı, hukuki bir mesele olarak anladığı açıktır. Bununla birlikte, tartışmaya bir önceki bölümden devam etmek gerekirse, Anjum'un düşüncesine göre İbn Teymiyye, adil halifeliğin ideal durum olmasına rağmen, adil halifeliğin yönlerini monarşik egemenlik ile karıştırmının yine de caiz olduğu konusunda kararlılığını sürdürmektedir: "safhilafet en iyisi olsa bile".³⁸ Şariatımızda hilafete monarşiyi karıştırmak caizdir...

Ancak bu, İbn Teymiyye'nin halifeliğin uygulanması mümkün olduğunda monarşinin caiz olmadığı yönündeki iddiasıyla çelişiyor mu? Bunu yorumlamanın bir yolu, halifeliğin monarşiyile bir "karışımı"nın, "saf monarşi"nin aksine hala caiz olduğunu söylemektir. Ancak İbn Teymiyye'nin görüşünün herhangi bir monarşiyi yasakladığını düşünürsek bu yorum işe yaramaz. İbn Teymiyye'nin bu monarşi-halifelik melezini hâlâ mülk (monarşi) olarak sınıflandırması, İbn Teymiyye'nin "erdemli krallığa" sahip olan Hz. Süleyman ve Hz. Davud'u monarşik olarak tasnif etmesiyle açıklanabilmektedir.³⁹

İbn Teymiyye'nin daha sonra monarşiyi meşrulaştırmakla ilgilenmesinin nedenine baktığımızda onun konuyla ilgili ele almış olduğu metinlerin bağlamı önem kazanmaktadır. İbn Teymiyye, halifelige karşı monarşi ile ilgili orijinal soruyu yanıtladıktan - ve gerektiğinde halifeliği bir zorunluluk olarak destekledikten - sonra, Muaviye yönetiminin adaletsiz olarak kabul edilip edilmediği sorusunu ele almaktadır. Sünni ve Şii düşüncede hilafet kavramı ve hangi liderlerin meşru kabul edildiği uzun bir süre itikadi ve siyasi mezheplerle ilişkilendirilmiştir.⁴⁰ İbn Teymiyye, Minhāj al-Sunna'de, yaygın kabul gören Ali b. Ebî Talib'in haklı halifeler arasında ve onun haleflerinin de (Muaviye dâhil) meşru kabul edildiği pozisyonda 'Sünni gelenekçiliği'

³² Abdessamad Belhaj, "Law and Order According to Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya," in Birgit Krawietz and Georges Tamer (eds.), *Islamic Theology, Philosophy and Law: Debating Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim al-Jawziyya* (Walter de Gruyter, 2013), 400-421, esp. 417-20.

³³ Örneğin bkz. Hassan, *Longing for the Lost Caliphate*, 99-110.

³⁴ Bori, "One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'iyya of Ibn Taymiyya? And what do they tell us?", 7.

³⁵ Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism," 163-166.

³⁶ Jon Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism," 164-165.

³⁷ İbn Taymiyya, *Minhāj al-Sunna*, 100. İbn Teymiyye şöyle söylemektedir: "Ve İmamlık, dinin en önemli gereğidir ve Müslümanların en asil işidir" denildiği için, bu en asil olaydan en uzak olan insanlar, İmamlıkla ilgili en kötü şeyleri söyledikleri ve onu mantıksal ve dini açıdan geçersiz kıldıkları sebebiyle Şiilerdir... Bunun nedeni, İmamlığı, bilinmeyen [yani, Muntazar] ve var olmayan birine emanet ediyor olmalarıdır... ve bu nedenle İmamlığın amacını hiçbir şekilde karşılamazlar." Aynı yer.

³⁸ İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*, vol. 35, 27.

³⁹ İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*, vol. 35, 27.

⁴⁰ İmāmate (İmamet)'in kısa bir tarihi ve siyasi meşruiyet ve İslam ile ilgili çeşitli teolojik tartışmalar için bkz. Hayrettin Yücesoy, "Imamate," in *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, ed. Muhammad Qasim Zaman and Devin J. Stewart (Princeton University Press, 2013), 247-250.

savunmasıyla bilinmektedir.⁴¹ İbn Teymiyye'nin meşru siyasi rejimler tartışmasında, Muaviye ve oğlu Yezid'in - herhangi bir ihtilaf ya da işledikleri herhangi bir zulme bakılmaksızın - meşru olduğunu ve onlara saldırmak veya isyan etmek bir yana onları sorgulamanın yasak olduğunu kabul ederek Sünni doktrinini açıkça savunmaktadır.⁴² Açıklığa kavuşturmak gerekirse, Sünni geleneksel pozisyonu, erken dönem İslam tarihinde meydana gelen büyük isyanlar arasındaki farksızlıktır. Bu ilk olarak Muaviye İbn Ebi Süfyan'ın isyanı ve iktidarı pekiştirmesiyle büyük ölçüde monarşik yönetime geçiş olarak görülen durumdur. İkinci olarak, peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in Muaviye'nin oğlu Yezid'e karşı isyanıdır.⁴³ Şii görüş, Muaviye isyanının haksız olduğunu ve bu nedenle de gayri meşru bir yönetim biçimi olduğunu ve Hz. Hüseyin'in karşı isyanının haklı olduğunu savunmaktadır. Bu geleneği takiben, İbn Teymiyye, saf nebevi halifelik şartının, Muaviye ve Yezid'in meşru halifeler olduğu Ortodoks Sünni görüşüyle çelişeceğini anlayıp bu nedenle saf halifeliğin zorunlu olup olmadığı konusundaki tartışmasında meşru bir halife olarak Muaviye konusunu gündeme getirmektedir:

“Ve Muaviye saltanatı hilafet ile karıştırdı, ama bu, halifeliğin hükümsüz kılınması değil... diyorum ki bu, halifeliğin monarşiyle karıştırılmasına cevaz verilebileceğini gösteriyor... Ve ehl-i bid'a ve Mutezileye gelince, Hz. Ali'ye ve benzeri şeylere karşı mücadelesi nedeniyle, bunun büyük bir günah olduğu ve gayr-i meşru kılınmayı gerektirdiği ilkesine dayanarak Muaviye'ye eleştirilerinde haksızlık ediyorlar.”⁴⁴

İbn Teymiyye, Emevi hükümdarlarının gayri meşru olduğu iddiasını sistematik olarak reddettikten sonra itikadi muhalefete başvurmaktadır. Öte yandan, İbn Teymiyye, bu açıklamanın hemen ardından, nebevi halifeliği uygulamamanın büyük veya küçük bir günah olarak değerlendirme konusunu bir kez daha gündeme getirmektedir.⁴⁵

Bu, İslam literatüründe Şii teolojisinin en ünlü eleştirilerinden biri olan *Minhāj al-Sunna*'de bile bulunur. İbn Teymiyye'nin iktidar otoritesine karşı çıktığı için Şiilere muhalefesinde, Muaviye'nin oğlu ve halefi Yezid'in hâkimiyetini anlatmaktadır: “[İbn Ömer], zamanlarının hükümdarı Yezid'e zalim olmasına ve Harre halkına kötülükler işlemesinden dolayı ona karşı çıkan İbn Muti'ye bunu söyledi.”⁴⁶ Yezid yönetiminde öldürülen Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in eleştirilerini reddediyorum. Hz. Hüseyin, Yezid'e karşı savaşılmasının haklı olduğunu iddia etmemiştir. Aksine Hz. Hüseyin Yezid yönetimine itiraz bile etmemiş ve bu nedenle işlemediği bir suçtan öldürülmüştür.⁴⁷

Bu yorum, sadece bu bölümün başında belirtilen çeşitli çelişkili görüşleri açıklamakla kalmamakta, aynı zamanda İbn Teymiyye'nin Abdullah ibn Zübeyr'in mücadelesini ele alışındaki sessizliğini de açıklamaktadır. İbn Teymiyye'nin kendi öğrencileri de dâhil olmak üzere⁴⁸ Sünni düşüncede Hz. Hüseyin'in meşru siyasi halefi olduğu düşünülen Abdullah İbn el-Zübeyr, Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra Beşinci Emevi halifesinin (Abdümelik İbn Mervan'ın) hükümdarlığına kadar başarılı bir şekilde süren özerk bir halifelik ilan etmiştir.⁴⁹ İbn Teymiyye'ye göre, cemaati bölen birinin yönetimine girilebilir.⁵⁰ İbn Teymiyye Hukuki gerekçelerle karşı çıkamadığı Yezid'in halifeliği ve aşırı isyanın reddi meselelerinden dolayı *Minhāj al-Sunna*'de İbn Zübeyr hakkında tartışmaktan kaçınmaktadır. İbn Teymiyye'nin İbn Zübeyr'in isyanından söz ettiği tek yer, geçicidir ve kesin bir duruş sergilememektedir.⁵¹ Bu nedenle, İbn Teymiyye'nin Emevî halifelerinin (ve onlardan sonraki halifelerin) normatif meşruiyeti konusunda gerçekten kararsız olduğu kanaatindeyiz.

İbn Teymiyye, Sünni ve Şii İslam'da saygı duyulan Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamber'in hadislerine göre öldürülmeyi hak eden birisi olduğunu iddia eden kişilere karşı ciddi bir tavır sergilemektedir. “*Her kim size gelir ve size topluluğunuzu bölmeye çalışan herhangi bir kimseye itaat etmenizi emrederse, derhal başını kesin.*”⁵² Bu hadisten hareketle Hz. Hüseyin'in öldürülmesini meşru gösteren düşüncelere karşı İbn Teymiyye bunun ancak Emevîlerin Ali İbn Ebu Talib'e karşı isyanı için geçerli olabileceğini ifade etmektedir. İbn Teymiyye'nin Muaviye Yönetimi hakkındaki düşünceleri üzerine yapılan bir çalışmada Muaviye'nin eylemlerini Kur'an ve hadis yoluyla savunmak veya ideal siyasi düşüncesini haklı çıkarmak için çok

⁴¹ Aran A. Shahin, “In Defense of Mu'āwīyah ibn Abī Sufyān: Treatises and Monographs on Mu'āwīyah from the Eighth to the nineteenth Centuries” in Paul Cobb (ed.), *The Lineaments of Islam: Studies in Honor of Fred McGraw Donner* (Leiden: Brill, 2012), 177-208.

⁴² Bu görüşünü burada ifade eder: *Majmū al-Fatāwā*: vol. 35, 25-27.

⁴³ Bkz. Jaan Islam and Adem Eryiğit, *Islam and the State in Ibn Taymiyya: Translation and Analysis* (London: Routledge, forthcoming), ch. 6.

⁴⁴ Jaan Islam and Adem Eryiğit, *Islam and the State in Ibn Taymiyya*. Mutezile'nin siyasi düşünceleriyle ilgili bir çalışma için bkz. Adem Eryiğit, *Cahiz'in İmamet Görüşü* (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 37-57.

⁴⁵ İbn Taymiyya, *Majmū al-Fatāwā*: vol. 35, 27-28. Ayrıca bkz. Hoover, “Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism,” 164.

⁴⁶ Yezid döneminde Medine halkına karşı meydana gelen bir katliamla ilgilidir. İbn Taymiyya, *Minhāj al-Sunna*, 111. Yezid'e dair benzer tanımlamalar ve İbn Teymiyye'nin Yezid'in kayıtsız-şartsız destekçilerine “aşağılamayı ve cezayı hak eden insanlar” olarak sitem etmesi (*mustahiqqin li-l-dham wa-l-iqāb*) ayrıca burada bulunmaktadır: *Minhāj al-Sunna*, vol. 4, 544.

⁴⁷ İbn Taymiyya, *Minhāj al-Sunna*, vol. 4, 585-586.

⁴⁸ Bu öğrencilerden biri, İbn Zübeyr'e “inanınların saygın lideri” olarak atıfta bulunan ve iktidarını ve Emevi halifelerine muhalefeti yücelten İsmail İbn Kesir'dir: İbn Kathir (İbn Kesir), *Al-bidāya wa-al-nihāya* (Dār Ḥajar li-l-Ṭibā'a wa-l-nashr wa-l-tawzī' wa-l-i'lān, 1998), vol. 11 666-705.

⁴⁹ Bkz. Gerald R. Hawking, *The first dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661* (London: Routledge, 1986) 46-55; Muḥammad İbn Jarīr al-Ṭabarī (trans. Michael Fishbein), *History of Tabari Volume 21: Victory of the Marwanids* (New York: SUNY Press, 1990), 224-232.

⁵⁰ Bkz. al-Ṭabarī in *Tārīkh Ṭabarī [Tabari Tarihi]: Muḥammad İbn Jarīr al-Ṭabarī and G. R. Hawking (tr.), History of Tabari Vol. 17: The First Civil War* (New York: SUNY Press, 1996), esp. 1-99.

⁵¹ İbn Taymiyya, *Minhāj al-Sunna*, vol. 4, 532 (ayrıca bkz. 545).

⁵² İbn Taymiyya, *Minhāj al-Sunna*, vol. 4, 585. Kitabın editörü, bu hadisi Müslim'in *Şahih*'inde naklettiğini belirtir.

fazla ayrıntıya girmediği görülmektedir.⁵³ Onun statükocu otoritenin iktidara geldikten sonra sorgulanmayacağı vurgusunu anlamamız mümkün olsa da, gaspçı bir gücün meşruiyetine gösterilen kasıtlı dikkat eksikliği, İbn Teymiyye'nin normatif siyaset teorisine hiç uymamaktadır.

Yukarıda alıntılanan metinsel kanıtlara dayanarak, çelişen ifadelerin sadece şu yorumla açıklığa kavuşturulabileceği kanaatindeyiz. Şöyle ki; İbn Teymiyye iki bağlamsal kısıtlamanın bir sonucu olarak bir hilafet-monarşi melezini kabul etmektedir. Birincisi, İbn Teymiyye'nin, adli muhakeme yoluyla ulaştığı görüş olan monarşiye aykırı olarak halifeligi kabul etmesiyle sınırlandırılmış olmasıdır. İkinci kısıtlama ise, Sünni doktrine göre Muaviye ve Yezid'in meşru halifeler olarak kabul edilmesidir. Eğer ki İbn Teymiyye sadece ilk öncüle göre hareket edecek olursa Muaviye ve Yezid'in halifeliklerini inkâr etmesi gerekecek. Bu durum ise çelişkiye sebebiyet vereceği için İbn Teymiyye Hilafet-monarşi melezini kabul etmektedir. Bununla birlikte, İbn Teymiyye'nin Emevileri meşru olarak kabul etmesi, bir hilafet-monarşi melezinin yasal olarak izin verilebilir (caiz) olduğunun kabulü anlamına gelmektedir. İdeal, normatif saf halifelik vizyonundan kopmadan bu görüşü kabul etmenin yolu, bu görüşü meşru bir görüş olarak görmeye beraber en meşru görüşün saf halifelik görüşü olduğunu kabul etmekle mümkündür. Buna göre denilebilir ki İbn Teymiyye'ye göre en meşru hilafet şekli saf hilafetin kabulüdür. Fakat şartlar oluşmadığında hilafet-monarşi melez yönetim biçiminin benimsenmesi caizdir.

İbn Teymiyye'nin bu düşüncesini anlayabilmenin bir diğer yolu da hukuk ve ilahiyat arasındaki ilişkiyi anlamaktır. İbn Teymiyye'nin düşüncesinin hem hukuk hem de ilahiyat açısından değerlendirilmesi özellikle de bu iki perspektifin birlikte ele alınması gerektiği kanaatindeyim. Erken dönem Müslüman toplumunun çok saygı duyulan iki figürü Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr meselesinde, İbn Teymiyye, teolojik güce karşı adli argümanı (isyana karşı) savunmak zorunda kalmıştır.

İBN TEYMIYYE'NİN ŞERİAT, YASAL MEŞRUIYET VE İSYAN ARASINI UZLAŞTIRMASI

Bu başlığın temel konusu, hukuk, doktrin, siyasi meşruiyet ve göreceğimiz gibi isyan (bağy) arasındaki ilişkidir. Hukuk alanında, hilafet ve monarşi arasındaki fark meselesi, çeşitli Kur'an ayetlerini ve hadisleri yorumlama meselesidir. İbn Teymiyye'nin kendi içtihadı - bağımsız hukuki muhakeme üzerine verdiği hukuki hükmü - 'nebevi halifeliğin' bir zorunluluk olduğu yönünde de, hükümetin nihai hedeflerine, Şeriatin uygulanmasına ulaşmak için monarşi ile 'hilafetin' karıştırılmasına izin veren başka bir yasal görüşün var olma olasılığına imkân tanımaktadır. Bu nedenle Hoover, İbn Teymiyye'nin halifelik konusunda hilafete peygamberliği karıştırmanın büyük bir günah olmadığını iddia ederek taviz verdiğini iddia etmektedir. Hoover'e göre bunu yapıyor olmasının sebebi de "nebevi halifeliğin süregelen yükümlülüğü ile kendi dönemindeki krallığın gerçekliği arasındaki ahlaki mesafeyi kapatma çabasıdır."⁵⁴ Bori, İbn Teymiyye'nin "halifelik kurumuyla [veya] meşruiyetiyle veya başka herhangi bir özel hükümet, askeri, dini veya idari kurumla ilgilenmediğini... [bunun yerine] her birinin nasıl ve hangi amaçla davrandığıyla ilgilendiğini iddia etmektedir."⁵⁵

İbn Teymiyye'nin bu makalede ortaya çıkarılan müsaade edilebilir ve müsaade edilemez olan hukuki farklılıklar arasındaki ayrımın, halifelik kurumuna veya halifeliğin monarşi olup olmadığına ilişkin görünürdeki ilgisinin ve ilgisizliğinin nedenlerini daha iyi açıkladığı kanaatindeyiz. Hilafet ve monarşi arasındaki bir 'melez', İbn Teymiyye'nin kendi hukuki değerlendirmesiyle çelişse de, kendisi, yine de hukuken hala 'iyi' eylemler ve politikalar üstlenmek açısından sorumlu olan Sünni Müslüman kardeşlerine tavsiyelerde bulunmak (iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak) ile yükümlüdür. Bu durum hem kendi nasihatlerinde neden monarşik hükümetin İslami yasal haklarını ve yükümlülüklerini tasvir etmeye istekli olduğunu hem de teorik hukuki tartışmalarında nebevi halifeliğin önemi konusunda ısrar ettiğini açıklamaktadır.

Bu bölümde sorulan son soru, halkın isyan etmesinin ne zaman caiz olduğuyla ilgilidir. Bori, hem cihat hem de Al-Siyāsa al-Shar'ıyya üzerine yazılarında, hükümete karşı isyan edilebilecek – hatta isyanı bir zorunluluk haline getiren - dışa dönük irtidattan yoksun tek hareketin, yöneticinin "İslam'ın başlıca görevlerine uymayı reddetmesi" olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Burada, İbn Teymiyye'nin özellikle isyanla ilgili görüşlerinin laik ulus devletini devirmeye çalışan militanların ve savunucularının karşılıklı olarak İbn Teymiyye'den cevaz buldukları görülmektedir.⁵⁷

İbn Teymiyye'nin bu tutumu, her kesimin konuyla ilgili metinleri farklı yorumlamasına neden olmuştur. Ayrıca bu durumun çeşitli İslami tartışmalara yol açtığı da görülmektedir. Bu metinlerin ve yorumların tartışılması bu kısa alanda mümkün olmadığından, bu soruyu ana argümana bağlamaya çalışmamın yolu, hukuki ve doktrinsel meşruiyet arasındaki farkı ortaya koymaktır. Şimdiye kadar, yasal meşruiyetteki çeşitli farklılıkları, normatif hukuk, içtihat ve benzerlerini ele almaya çalıştık. İbn

⁵³ Shahin, *In Defense of Mu'āwiya ibn Abī Sufyān*.

⁵⁴ Hoover, "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism," 163.

⁵⁵ Bori, "One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'ıyya of Ibn Taymiyya?," 18-19.

⁵⁶ Bori, "One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'ıyya of Ibn Taymiyya?," 14.

⁵⁷ Bkz. Yahya Michot, *Ibn Taymiyya: Against Extremisms* (Paris: AlBouraq, 2012) İbn Teymiyye'nin siyasi yazılarının çeşitli Müslüman okumaları üzerine; Michot, *Muslims Under non-Muslim Rule*; İbn Teymiyye'nin Selefi olmayan benimsemeleriyle ilgili sorunlar için bkz. Yahya Michot, "Ibn Taymiyya's 'New Mardin Fatwa' Is genetically modified Islam (GMI) carcinogenic?" *The Muslim World* 101, no. 2 (2011): 130-181; Jon Hoover, "Reconciling Ibn Taymiyya's Legitimation of Violence with His Vision of Universal Salvation" in Robert Gleave and István T. Krisó-Nagy (eds.), *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 107-116; Destekleyici bir inceleme için bkz. Denise Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality: Studies in Anthropological History* (Leiden: Brill, 2015), 285-282.

Teymiyye'nin siyasi otoriteye ve diğer Müslüman mezheplere yönelik sert itirazlarına dikkat çekmenin konunun anlaşılmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Michot, Jansen ve diğerlerinin aksine, İbn Teymiyye'nin siyasi yönetime karşı çıkma isteği yalnızca Moğollara olan siyasi muhalefet ile izah edilemeyeceğini düşünüyoruz.⁵⁸ İbn Teymiyye'yi hukukçu kimliğine ve epistemolojisine bağlı olarak Moğollara yönelik itirazını onun metinsel yorumlama yöntemine göre incelemek gerekir. Hükümdara itaat etmenin gerekliliği ile ilgili yukarıda belirtilen hadisler Memlûkler için de geçerlidir; çünkü onlar da İslam'ın temel hukuki hükümlerine uymaktadırlar.⁵⁹ Aynı hadislerde farklılık yapıp belirli koşullarda isyana cevaz verecek şekilde getirmenin uygun olmadığını açıktan küfür olarak algılanabileceğini düşünen İbn Teymiyye bu duruma şu şekilde örnek vermektedir; "[yöneticiler] namaz kılan kimseler oldukları sürece" (mâ akâma fikum al-şalsh), ifadesinin "onlar Allah'ın Kitabını uygulayan kimseler oldukları sürece" (mâ akâma fikum kitâb Allâh)⁶⁰ olarak değişikliğe uğramasını bu anlamda zikretmektedir. İbn Teymiyye, ilahi metnin bu tür bir değişikliğe uğratılmasının kişinin inancının sorgulanabileceğini hiçbir şekilde hoş görülemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.⁶¹ İbn Teymiyye'nin Moğol İhanlılarına, Şiilere ve Mutezile'ye (diğer itikadi farklılıklara rağmen) karşı şiddetli muhalefeti desteklemesinin nedeni, siyasi duruşlarının ilâhi kanun tarafından kabul edilemez olduğunun ilan edilmesidir. Moğol karşıtı fetvalarda İbn Teymiyye, Moğolları "İslam Hukukunu terk edenler" olarak tanımlamakta ve İslam'ın beş rûknünü kişisel düzeyde uyguladıklarında bile durumun böyle olacağına ısrar etmektedir.⁶² Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin cihatçı yorumu, laik ulus-devletini, Şeriat'ın temel ilkelerine muhalefetinden dolayı İslam'ı terk etmiş olarak değerlendirmektedir.⁶³ Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Teymiyye Moğollar aleyhindeki hükümlerini, metne dayalı hukuki bir hüküm olarak metnin yorumuna dahil etmeye çalışmaktadır. Bu itibarla, İbn Teymiyye'nin Memlûklere yönelik devrim karşıtı tavrını beyan ederek çağdaş cihatçı ideolojiden uzaklaştıran pozisyon zor bir konumdur; çünkü İbn Teymiyye, Kanunun temel hükümlerini uygulamayı reddettikleri için açıkça belirtilen gerekçeyle Moğol yönetimine karşı çıkmıştır. Bu konu, başka çeşitli çalışmaları hak eden bir genişliktir.

SONUÇ

Bu çalışma, yüzyıllardır tekrar tekrar yorumlanan bir figür olan İbn Teymiyye'nin siyasi düşüncesinin yeniden incelenmesini konu edinmektedir. İlk iki bölümde bu yorumların bir kısmını açıklamayıp ve bunları birincil metinlerle karşılaştırmaya çalıştık. Bunun, 'gerçek' İbn Teymiyye'nin keşfedilebileceği bir dizi paradigmaya yol açtığı iddiasında bulduk. İbn Teymiyye'yi bir hukukçu ve adanmış bir ilahiyatçı olarak değerlendirip onun siyasi düşüncesini statükonun salt bir yeniden ifadesi olarak ele almamaya dikkat ettik. Benzer şekilde, İbn Teymiyye'nin faydacı felsefeyle ilişkisini vurgulayan yaklaşımlar yararlıdır. Fakat onun çeşitli yazılarındaki nüansların hermenötik dinamiklerini sunmada yetersizdir. İbn Teymiyye'nin İslam tarihinde gerçekleşen ilk iç savaştan kaynaklanan tartışmalara karşı koyma isteksizliği nedeniyle kendi konumu bulanık olsa da, hukuki yazıları metnin nüfuzunda bir kesinlik algısı sergilemektedir.

Yani İbn Teymiyye için bahis mevzuu olan üç farklı paradigma vardır. İlki, normatif düşüncesinin ortaya çıktığı metinlerden uygun hükmü çıkarmaya çalışan bağımsız bir hukuk alimi. İkincisi, bir Sünni alim olarak İbn Teymiyye'dir; dindaşlarının yorumuna katılmasa da, kişinin imanını etkilemeyen konularda otoriteye itaat etmekte yasaya bağlıdır- dolayısıyla isyan yasağını, hükümdarlara ve tebaalarına tavsiyesini görmekteyiz. Üçüncü paradigma, İbn Teymiyye'de hukukun uygulanmasını temelde kişinin inancıyla bağlantılı olduğunu ileri sürdüğümüz doktrinsel paradigmadır. Durum böyleyken, onun Moğollara muhalefeti doktrinsel bir muhalefet olarak anlaşılabilir. Çünkü ilahi metin, şeriatın temel ahkâmına uymayı reddedenleri savaş hedefi olarak belirtmektedir.

Sonuç olarak, İbn Teymiyye ve onun yorumbilimine ilişkin, incelikli bir anlayışın hukuki metinler tarafından belirlenen farklı paradigmlar arasında bir etkileşim olarak açıklanabileceği kanaatindeyim. İbn Teymiyye'nin düşünceleri ile ilgili daha ileri çalışmalar bu faktörlerin bilinmesinden faydalanabilecektir.

⁵⁸ Örneğin Jansen, İbn Teymiyye'nin Moğol karşıtı fetvalarının bir siyasi düşmana yönelik nefret ve şiddet duygularını körüklemek için yapılan kasıtlı bir uydurma eylemi olduğunu iddia ediyor: Johannes Jansen, *The dual nature of Islamic fundamentalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997), 35-6.

⁵⁹ Moğollara muhalefetinin aksine: Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, 152-3.

⁶⁰ Muslim Ibn al-Hajjaj, Şahih Muslim (Riyadh: Dâr Tayyiba), 891-4, *hadiths* 1834-1844; Muḥammad Ibn Ismâ'îl al-Bukhârî, *Şahih al-Bukhârî* (Riyadh: Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Islamic Affairs, Endowments, Da'wah and Guidance, 1997) 1747-8, *hadiths* 7052-7; *Majmû' al-Fatâwâ*, vol. 35, 1-10.

⁶¹ Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, 287-293; Ibn Taymiyya, *Majmû' al-Fatâwâ*, vol. 28, 240-1, 501-552, vol. 35, 410-413.

⁶² Ibn Taymiyya, *Majmû' al-Fatâwâ*, vol. 28, 240, 501-6.

⁶³ Bu konunun kendisi, çağdaş Selefiler arasında oldukça tartışılan bir konudur. Bkz. Michot, "İbn Taymiyya's 'New Mardin Fatwa'", 140-141; Abdelghani Mimouni, "Debating al-Hâkimiyah and Takfir in Salafism: The Genesis of Intra-Salafî Schism in the 1990s" (PhD Thesis, University of Exeter, 2016), 129; Maher Shiraz, *Salafî- Jihadism: The History of an Idea* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 36-37, 83-4.

KAYNAKÇA

- Abou El Fadl, Khaled. *Rebellion and violence in Islamic law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- al-Bukhārī, Muḥammad Ibn Ismā'īl. *Şahīḥ al-Bukhārī*. Riyadh: Kingdom of Saudi Arabia Ministry of Islamic Affairs, Endowments, Da'wah and Guidance, 1997.
- al-Ṭabarī, Muḥammad Ibn Jarīr. *The History of al-Tabari Vol. 17: The First Civil War: From the Battle of Siffin to the Death of 'Ali A.D. 656-661/A.H. 36-40*. Translated by G. R. Hawking. New York: State University of New York Press, 1996.
- al-Ṭabarī, Muḥammad Ibn Jarīr. *History of Tabari Volume 21: Victory of the Marwanids*. Translated by Michael Fishbein. New York: SUNY Press, 1990.
- Aigle, Denise. *The Mongol Empire between Myth and Reality: Studies in Anthropological History*. Leiden: Brill, 2015.
- Ansari, Muhammad 'Abdul Haqq. *Ibn Taymiyya Expounds on Islam: Selected Writings of Shaykh al-Islam Taqī ad-Din Ibn Taymiyyah on Islamic Faith, Life, and Society*. Riyadh: Al-Imam Muhammad Ibn Saud Islamic University, 2000.
- Belhaj, Abdessamad. "Law and Order According to Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim al-Jawziyya." In *Islamic Theology, Philosophy and Law: Debating Ibn Taymiyya and Ibn Qayyim al-Jawziyya*, edited by Birgit Krawietz and Georges Tamer, 400-421. Berlin: Walter de Gruyter, 2013.
- Black, Antony. *History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present: From the Prophet to the Present*. Edinburgh University Press, 2011.
- Bori, Caterina. *One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'iyya of Ibn Taymiyya? What do they tell us?* No. 26. Annemarie Schimmel Kolleg Working Paper, 2016.
- Butterworth, Charles E. "Prudence versus legitimacy: the persistent theme in Islamic political thought." *Islamic Resurgence in the Arab World* (1982): 84-114.
- Cook, Michael. *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*. Cambridge University Press, 2001.
- Eryiğit, Adem. *İtidalden Radikalizme Savrulan Selefi Siyaset Düşüncesinin Fikri Temelleri: İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- . *Cahız'ın İmamet Teorisi*. İstanbul: Hiperyayın, 2020.
- . "Şiî-Sünnî İmamet-Siyaset Tartışmaları Bağlamında Hz. Âişe (el-Hillî-İbn Teymiyye Örneği)." *Turkish Journal of Shiite Studies* 2, no. 1 (2020): 71-86.
- . "İbn Teymiyye'nin İmamet Teorisinde Yöneticinin Tayini Problemi" [The Problem of Selecting the Ruler in Ibn Taymiyya's Theory of İmāmah]. *İğdir University İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2018): 31-50.
- Gibb, H. A. R. "Constitutional Organization: The Muslim Community and the State." In *Origin and Development of Islamic Law*, edited by Majid Khadduri and Herbert J. Liebesny, 3-27. The Lawbook Exchange Ltd, 2008.
- Hassan, M. (2017). *Longing for the lost Caliphate: A transregional history*. Princeton University Press.
- Hassan, Mona. "Modern interpretations and misinterpretations of a medieval scholar: Apprehending the political thought of Ibn Taymiyya." In *Ibn Taymiyya and His Times*, edited by Yossef Rapoport and Shahab Ahmed, 338-366. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Hawting, Gerald R. *The first dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661*. London: Routledge, 1986.
- Ibn al-Ḥajjāj, Muslim. *Şahīḥ Muslim*. Edited by Naẓar Ibn Muḥammad al-Fāryābī. Riyadh: Dār Ṭayyiba, 2006.
- Ibn Kathīr, *Al-bidāya wa-al-nihāya, al-juz' al-ḥādī 'ashar*. Dār Ḥajar li-l-Ṭibā'a wa-l-nashr wa-l-tawzī' wa-l-i'lān, 1998.
- Ibn Taymiyya, Taqī al-Dīn Aḥmad. *Majmū' al-Fatāwā*. Volumes 28 & 35. Medina: Ministry of Islamic Affairs and Dawah and Guidance, 2004.
- Ibn Taymiyya, Taqī al-Dīn Aḥmad. *Wazīfat al-ḥukūma al-islāmiyya*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1997.
- Ibn Taymiyya, Taqī al-Dīn Aḥmad. *Minḥāj al-Sunna al-Nabawiyya fī Naqd Kalam al-Shī'a wa al-Qadariyya*. Riyadh: al-Imam Muhammad Ibn Saud Islamic University, 1986.
- Ibn Taymiyya, Taqī al-Dīn Aḥmad. *al-Amr bi-l-Ma'ruf wa-l-Nahy 'an al-Munkar*. Edited by Şalāḥ al-Dīn al-Munajjid. Beirut: Dār al-Kitāb al-Jadīd, 1976.
- Islam, Jaan and Adem Eryiğit. *Islam and the State in Ibn Taymiyya: Translation and Analysis*. London: Routledge, forthcoming.

- Islam, Jaan S. "The Contention Between Secular and Revealed Law: Analyzing Ibn Rushd's Solution to the Problem of the "Virtuous Society"." *Journal of Islamic and Muslim Studies* 4, no. 1 (2019): 43-65.
- Islam, Jaan. *Political Philosophy in the East and West: In Search of Truth*. Vernon Press, 2018.
- Jansen, Johannes. *The dual nature of Islamic fundamentalism*. Albany: Cornell University Press, 1997.
- Johansen, B. "A Perfect Law in an Imperfect Society". In *The Law Applied: Contextualizing the Islamic Shari'a*, edited by P. Bearman, W. Heinrichs, and B. Weiss. I. B. Tauris, 2008.
- Ḥasan Kūnākātā, *al-Nazarīya al-Siyāsīyya 'inda Ibn Taymīyya*. Dammam-Riyadh: Dār al-akhlā' Markaz al-dirāsāt wa-l-i'lān bi-dār Ishbīliyyā, 1994.
- Hoover, Jon. "Foundations of Ibn Taymiyya's Religious Utilitarianism" In *Philosophy and Jurisprudence in the Islamic World*. Edited by Peter Adamson, 145-168. Berlin: Walter de Gruyter, 2019.
- Hoover, Jon. "Reconciling Ibn Taymiyya's Legitimation of Violence with His Vision of Universal Salvation." In *Violence in Islamic Thought from the Mongols to European Imperialism*, edited by Robert Gleave and István T. Krisó-Nagy, 107-116. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
- Laoust, Henri. "Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taḳī-d-Dīn Aḥmad b. Taimīya, canoniste ḥanbalite, né à Ḥarrān en 661/1262, mort à Damas en 728/1328." PhD diss., 1939.
- Mervin, Sabrina. "On Sunnite-Shiite Doctrinal and Contemporary Geopolitical Tensions." In *The Dynamics of Sunni-Shia Relationships: Doctrine, Transnationalism, Intellectuals and the Media*, edited by Brigitte Marechal and Sami Zemini. Hurst Publishers: 2013.
- Michot, Yahya. *Ibn Taymiyya: Against Extremisms*. Paris: AlBouraq, 2012.
- Michot, Yahya. "Ibn Taymiyya's 'New Mardin Fatwa'. Is genetically modified Islam (GMI) carcinogenic?" *The Muslim World* (2011): 130-181.
- Michot, Yahya. *Muslims Under Non-Muslim Rule: Ibn Taymiyya on Fleeing from Sin; Kinds of Emigration (the Status of Mardin: Domain of Peace/war, Domain Composite), the Conditions for Challenging Power*. Oxford: Interface Publications, 2006.
- Mimouni, Abdelghani. "Debating al-Ḥākimiyyah and Takfir in Salafism: The Genesis of Intra-Salafī Schism in the 1990s." D'Phil Thesis, University of Exeter, 2016.
- Mohd Sharif, Mohd Farid. "The Concept of Jihād and Baghy in Islamic Law: With Special Reference to Ibn Taymiyya." University of Edinburgh DPhil Thesis, 2006.
- Rosenthal, Erwin Isak Jakob. *Political thought in medieval Islam: an introductory outline*. Columbia University Press Archive, 1962.
- Shahin, Aran A. In Defense of Mu'āwiyah ibn Abī Sufyān: Treatises and Monographs on Mu'āwiyah from the Eighth to the nineteenth Centuries. In *The Lineaments of Islam: Studies in Honor of Fred McGraw Donner*, edited by Paul Cobb. Leiden: Brill, 2012.
- Shiraz, Maher. *Salafi-Jihadism: The history of an idea*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Vasalou, Sophia. *Ibn Taymiyya's Theological Ethics*. New York, Oxford University Press, 2016.
- Yücesoy, Hayrettin. "Imamate." In: *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, edited by Muhammad Qasim Zaman and Devin J. Stewart. Princeton University Press, 2013.